

SZUMAN STEFAN BOLESŁAW TEODOR – pedagog, psycholog, lekarz, filozof, teoretyk sztuki, teoretyk literatury, teoretyk muzyki, poeta, artysta, ur. 2 I 1889 w Toruniu, zm. 16 V 1972 w Warszawie.

S. ukończył Królewskie Gimnazjum Realne (Königliches Realgymnasium) w Toruniu (matura 1908). Studiował medycynę w Uniwersytecie we Wrocławiu (1908–1911) i w Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana Bawarskiego w Monachium (1911–1913). Dyplom doktorski uzyskał 23 XII 1914 w Monachium w Wydziale Lekarskim na podstawie pracy *Beitrag zum Lehre von den Hämorrhoiden* (L 1914, promotor pracy K. Hess). S. służył jako lekarz w armii pruskiej (1915–1918) m. in. na froncie wsch. i zach. (bohater bitwy pod Cambrai, nad Sommą, ciężko ranny XI/XII 1917) oraz w klinikach w Hanowerze (1918) i Toruniu (1918/1919). Od 1919 do 1921 służył jako lekarz w Wojsku Polskim (od V 1919 kapitan, od VIII 1920 – major). 4 X 1921 zapisał się na Uniwersytet Poznański na Wydział Filozoficzny. Jednocześnie 1921/1922 S. uczył się w Szkole Sztuk Zdobniczych w Poznaniu. W latach 1921–1925 studiował w Uniwersytecie Poznańskim, gdzie 6 III 1926 uzyskał dyplom doktorski z filozofii w zakresie psychologii i pedagogiki na podstawie pracy *Psychologja twórczości rysunkowej dziecka i sztuka dziecka*. Promotorem tej pracy był S. Błachowski. S. habilitował się w 1927 z psychologii pedagogicznej w Uniwersytecie Poznańskim w Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym – zmiana nazwy) na podstawie pracy *Badania nad rozwojem apercpcji i reprodukcji prostych kształtów u dzieci*. S. przebywał m. in. w Niemczech (1927), Szwajcarii (1927, 1929), w Austrii (1926) na stażach lub konferencjach naukowych (psychologicznych, pedagogicznych, psychiatrycznych).

Od 17 X 1928 podjął pracę w UJ, w Wydziale Filozoficznym, gdzie objął nowo utworzoną katedrę psychologii pedagogicznej. W 1934 został mianowany prof. zwyczajnym psychologii pedagogicznej w Wydziale Filozoficznym UJ. 9 VI 1939 został przyjęty do PAU jako członek korespondent. Od 1929 do 1939 i 1945/46 S. współpracował z Instytutem Pedagogicznym w Katowicach (wykłady). W kampanii wrześniowej 1939 na początku II wojny służył jako lekarz-ochotnik. Podczas okupacji uczestniczył czynnie w tajnym nauczaniu (UJ), tajnym życiu naukowym (PAU) i w

strukturach podziemnych Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej (1940–1945). Był majorem-lekarzem (ps. Doktor „Flis”), członkiem dowództwa Batalionu Armii Krajowej „Skała” k. Miechowa w Kieleckiem (1944). 20 I 1945 wrócił do Krakowa do pracy w UJ. Był założycielem (1946) Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie i jej pierwszym dyrektorem (1946–1948). Kierował w UJ (od 1945 do 1950/1951 i 1957–1960) Zakładem Psychologii Pedagogicznej. Inwigilowany (1945-1969), represjonowany (odsunięty od zajęć ze studentami 1950–1956/57 i w 1960 (przymusowo emerytowany).

Główne dzieła książkowe S.: *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka* (Wwa 1927, 1990²); *Badania nad rozwojem apercepcji i reprodukcji prostych kształtów u dzieci* (Pz 1927); *Dawne kilimy w Polsce i na Ukrainie* (Pz 1929); *Wstęp do psychologii pedagogicznej – Wg wykładów Stefana Szumana* (Kr 1930); *Wykłady Szumana z zakresu „Wstęp do psychologii pedagogicznej”* (Kr 1930); *Badania nad rozwojem rozumienia obrazów o symbolicznej treści u dzieci i młodzieży* (Wwa 1931); *Psychologia światopoglądu młodzieży. Idealizm, filozofia, religia* (z J. Pieterem, H. Weryńskim, Wwa 1933); *Drzwi uchylone* [poezje, pod ps. Łukasz Flis] (Pz 1933); *Organizm a życie psychiczne* (ze S. Skowronem, Wwa 1934, 1936²); *The development of colour sense and colour composition in children of 5 to 13 years* (z K. Brzyhczym, Wwa 1937); *Rozwój kolorystyki w sztuce dziecka* (z K. Brzyhczym, Wwa 1938); *Czy filozofia jest potrzebna?* (Lw 1938); *Afirmacja życia* (Lw 1938); *Charakter jako wyższa forma przystosowania się do rzeczywistości* (Lw 1938); *O dowcipie i humorze (Szkic psychologiczny)* (Lw 1938); *Rozwój myślenia u dzieci w wieku szkolnym* (Lw - Wwa 1938); *Rozwój pytań dziecka. Badania nad rozwojem umysłowości dziecka na tle jego pytań* (Wwa 1939); *Psychologia wychowawcza wieku dziecięcego. Podręcznik dla matek i wychowawczyń w przedszkolach oraz dla nauczycieli i studentów studiujących rozwój psychiczny dziecka* (Wwa 1946, 1947²); *Poważne i pogodne zagadnienia afirmacji życia* (Ka 1947); *Psychologia wychowawcza wieku szkolnego. Podręcznik dla nauczycieli i studentów* (Wwa 1947); *Pochwała dyletantów. Rzecz o znaczeniu samorodnej twórczości w wychowaniu estetycznym społeczeństwa* (Wwa 1947); *O urodzie* (Ka 1947); *O*

kunszcie i istocie poezji lirycznej (To 1948); *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży* (Wwa 1948); *Jak słuchać muzyki* (ze Z. Lissą, Wwa 1948); *O oglądaniu obrazów* (Wwa 1948); *Talent pedagogiczny* (Ka 1948); *Ruch jako czynnik organizacji i wyrazu w utworach muzycznych* (Kr 1951); *Ilustracja w książkach dla dzieci i młodzieży. Zagadnienia estetyczne i wychowawcze* (Kr 1951); *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka* (Wr 1955); *Zagadnienia psychologii uczuć w świetle nauki Pawłowa* (Pz 1956); *O uwadze. Aktywizowanie i kształtowanie uwagi dowolnej uczniów na lekcjach w szkole* (Wwa 1961, 1965² pod zm. tyt.: *O uwadze. Mobilizowanie i podtrzymywanie uwagi dowolnej uczniów na lekcjach*); *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (Wwa 1962, 1990⁴); *O rozwoju języka i myślenia dziecka* (z L. Geppertową i M. Przetacznikową, pod red. S., Wwa 1968). Pośmiertnie wydano: *Dzieła wybrane* (I–II, Wwa 1985, I: *Studia nad rozwojem psychicznym dziecka*, II: *Podstawy rozwoju i wychowania w ontogenezie*); *Natura, osobowość i charakter człowieka* (Kr 1995). S. był autorem kilkuset rozproszonych artykułów, zwł. z zakresu psychologii, pedagogiki, wychowania fizycznego, higieny, filozofii (estetyki, etyki, epistemologii, antropologii), wiedzy o sztuce (literaturze, malarstwie, muzyce, teatrze, filmie, rzemiośle artystycznym).

FILOZOFIA. S. nawiązywał do szkoły lwowskiej, jako uczeń uczniów K. J. A. Twardowskiego (tj. S. Błachowskiego, B. R. Nawroczyńskiego, W. Tatarkiewicza, F. Znanieckiego). S. (za Twardowskim) różnicował: akty, treści aktów, przedmioty aktów, wyróżniał też czynności od wytworów. W programowym artykule *O aktach i czynnościach myślenia i ich stosunku do inteligencji* (KF, 9: 1931, 1, 1-36) wyróżnił (za E. Claparédem) tzw. pełne akty myślenia, zanalizował operacje myślowe, odkrył niespecyficzne współczynniki aktu myślenia, opisał wpływ operacji myślowych na rozwój umysłowy, odkrył i opisał zagadnienie tzw. „ostatniego kroku” w poszczególnym akcie inteligencji, opisał zależności pomiędzy doświadczeniem intelektualnym a aktualizacją inteligencji, w sposób rozumny wyróżnił i dwojako zdefiniował inteligencję jako 1. wrodzoną, stałą dyspozycję umysłu, 2. nabytą umiejętność rozwiązywania zadań myślowych (wpływ S. na J. Piageta). Przyjmował za W. Diltheyem cztery etapy poznania naukowego: opis, analizę, rozumienie i wyjaśnienie. Swoją filozofię poznania ugruntował własnymi, oryginalnymi

badaniami psychologicznymi. Był przeciwny naturalizmowi, redukcjonizmowi, (neo)pozytywizmowi, psychoanalizie i behawioryzmowi. Stał na stanowisku realizmu, obiektywizmu. Twierdził, że „Filozofować[,] znaczy tyle, co pytać o sens istnienia; nauka wiąże fakty i wyjaśnia je, ale nie szuka metafizycznych, transcendentalnych przyczyn. (...) Podstawą filozofowania jest dualizm między duchem a materią (...)”, przy czym dodawał, że „Dziecko jeszcze nie filozofuje, bo nie nękają go jeszcze problemy metafizyczne i pytania o sens bytu” (*Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży, w: Encyklopedia wychowania, Wwa 1934, t. 1 Wychowanie, cz. I, z. 4-5, s. 231-274*). Realistyczne podejście wyjaśniał tym, że człowiek „bezpośrednio czyta w księdze życia społecznego i otaczającej natury” (*Przedmowa w: J. Wojciechowski, Życiorys własny robotnika, Pz 1930, s. 11*). Zauważył dwa przeciwstawne „dążenia filozofii”, tj. 1) filozofię obiektywnego poznania rzeczywistości (realizm), 2) filozofię subiektywistycznego (emocjonalnego) przeżycia, którą łączył z nieobiektywnym „światopoglądem”, wytwarzanym indywidualnie w konkretnej sytuacji w danym środowisku, gdy „filozofia jest wytworem, poglądem i przeżyciem łączących prawdy ludzi, żyjących w konkretnym stosunku do obrazu świata”; w drugim przypadku chodzi o psychologiczny aspekt filozofii, o „zharmonizowanie dualizmów i antynomii światopoglądowych” w „filozofii żywej”, „syntezie światopoglądowej”, umożliwiającej dojrzewanie duchowe danego człowieka (zwł. młodego); warunkiem powstania światopoglądu (filozofii subiektywnej) było, jak twierdził S. za W. Gaweckim, zaistnienie pomysłów („idei”) w osobowości twórczej (*Czy filozofia jest potrzebna?, Lw 1938, s. 15-17*). S. wskazywał na longitudinalność i procesualność powstawania subiektywnej filozofii (światopoglądu): „Światopogląd indywidualny może się wytworzyć tylko historycznie w ciągu życia danej osoby przez jej wewnątrznie dojrzewanie. Do światopoglądu własnego zawsze tylko dojrzewa się. Nie można go wybrać jak asa pik z talii kart” (ib., s. 24-25). Światopoglądowo człowiek dojrzały, wg S., to ten, który przeżył „powtórne narodziny – z myśli” (ib., s. 18), co S. przyjął za S. L. Brzozowskim. S. uważał, że „filozofia przesiąka wszędzie” (ib., s. 24). Dostrzegał przed II wojną związek pomiędzy nieobiektywną filozofią (subiektywnym światopoglądem) a totalitarną ideologią, gdy pisał: „Komunizm nie jest do pomyślenia bez

filozofii materializmu, nie jest on po prostu »naukowym« poglądem, jakby tego chcieli jego zwolennicy. Jest poglądem filozoficznym jak każdy inny. (...) Hitlerizm jest nie do pomyślenia bez niemieckiej tradycji filozoficznej, bez Fichtego i niewątpliwie przygotowali go [hitlerizm] na swój sposób i [F.] Nietzsche, i [E.] Spranger, i [L.] Klages” (ib., s. 23). S. twierdził, że człowiekiem niewyrobionym filozoficznie (np. młodzieżą) łatwo można manipulować np.. politycznie, ideologicznie, stąd postulował (1938) wprowadzenie filozofii do wychowania we wszystkich wydziałach wyższych uczelni, przy czym chodziło mu o dialogiczną „szkołę umysłu” na wzór Sokratejski (ib., s. 26-28), a nie o podręcznikowy wykład historii filozofii. S. pisał także na temat „istotnej potrzeby filozofii w zakresie oświaty pozaszkolnej i wychowania dorosłych” (*Filozofia a wychowanie dorosłych*, „Praca Oświatowa”, 3: 1937, 2, 65-80). Twierdził, że filozofia stać powinna u podstaw powszechnej edukacji narodowej, ponieważ jest fundamentem kultury każdego narodu. Był zdania, że „Kulturalne a zarazem zdrowe i żywotne społeczeństwa wytwarzają wciąż na nowo w zbiorowym wysiłku myśl filozoficzną, która porywa za sobą i łączy w spójni duchowej poszczególne jednostki tego społeczeństwa”, natomiast „Życie narodu jest nie do pomyślenia bez wciąż odradzającej się własnej myśli światopoglądowej, wyływającej z życia tego narodu, ale regulującej również to życie i nadającej mu [życiu narodu] aktualny kierunek”, przy czym „Każdemu narodowi potrzebna jest filozofia, nie mniej[,] niż różne, inne, najważniejsze rzeczy – filozofia w danej epoce historycznej, w dobrym znaczeniu – aktualna. Sądzę, że w Polsce w chwili obecnej, mało rzeczy potrzeba tak bardzo[,] jak odrodzenia myśli filozoficznej” (*Czy filozofia jest potrzebna?*, s. 29-30).

ANTROPOLOGIA. Sz. uważał człowieka za osobę duchowo-psychiczno-cieleśną (arystotelizm), ujmował ją w ramach oryginalnej filozofii życia (nieredukcjonistycznej). Uznawał rozum, wolę i uczucie za aspekty jaźni (duszy) ludzkiej. Nadto wyróżnił szereg funkcji psychiczności (np. pamięć, wyobraźnię, myślenie, uwagę dowolną i mimowolną). Uważał, że relacja pomiędzy psychicznością a cielesnością istnieje realnie, stąd możliwe jest konkretne spostrzeżenie zmysłowe i jednocześnie abstrakcyjne myślenie, uwzględniające konkretne dane zmysłowe. Szumanowska, integralna

koncepcja człowieka m. in. charakteryzuje się: substancjalizmem, indywidualizmem, indeterminizmem, kulturalizmem (człowiek twórcą kultury), fideizmem, optymizmem, perfekcjonizmem oraz aktywizmem.

S. uważał, że „Jednym z przedmiotów szczególnego zainteresowania człowieka jest jego własna osoba. Przedmiot ten nazywamy też naszą świadomą jaźnią lub naszym świadomym »ja«”, przy czym osoba nie jest samą tylko jaźnią, lecz dzięki jaźni (samoświadomości) uzyskuje wiedzę o tym, „co się do osoby naszej odnosi i pomaga nam do wytworzenia sobie obrazu i refleksyjnej świadomości naszej własnej osoby. (...) Samoświadomość ma dwojaki charakter, jest świadomością intuicyjną i bezpośrednią, opierającą się na określonym samopoczuciu [bezprzedmiotowym] oraz świadomością obrazową i pojęciową, opartą na refleksji. Obraz naszej osoby oparty na obu rodzajach doświadczenia, staje się z czasem coraz dokładniejszy i pełniejszy, przy czym doświadczenie wewnętrzne jest punktem wyjścia naszej samoświadomości i jej wciąż żywym źródłem. Wszystkim stanom świadomości towarzyszy prawdopodobnie świadomość siebie, czyli świadomość, że jesteśmy podmiotem tego, co przeżywamy” (*Natura, osobowość i charakter człowieka*, Kr 1995, s. 99). S. uważał, że „Inaczej żyje i czuje jaźń nieświadoma siebie, a inaczej jaźń dobrze siebie znająca. Dzięki rozwiniętej samoświadomości nasze »ja« staje się prawdziwym ośrodkiem i inicjatorem naszych poczynań. (...) Świadoma jaźń dysponuje naszą naturą i naszą osobowością[,] i staje się stopniowo jaźnią coraz bardziej autonomiczną, a więc decydującą o swych myślach, uczuciach, poglądach i czynach. Cechy naszej indywidualnej natury stają się dzięki temu cechami dyspozycyjnymi, podporządkowanymi świadomej sobie i posiadającej własną wolę jaźni” (ib., s. 103). S. twierdził, że „Stosunek człowieka do otaczającego go świata, do ludzi, do kultury i sztuki, do filozofii i religii decyduje o tym, kim dany człowiek jest i kim się staje” (ib., s. 13). Był świadom tej prawidłowości, że „To, co w człowieku najlepsze i najbardziej ludzkie, narodziło się w dużej mierze z jego cierpień” (ib., s. 27), przy czym „istotnym, duchowym cierpieniem ludzkości jest wiedza człowieka o jego niewiedzy” (ib., s. 30). S. uważał, że istnieje w człowieku „ład potrzeb” (hierarchia), a nadto twierdził, że „wrodzone potrzeby i skłonności są również podstawą uzdolnienia człowieka. Decydują one

[wrodzone potrzeby i skłonności] w dużej mierze o kierunku zainteresowań, jakie dany człowiek w swoim życiu rozwinie” (ib., s. 86). S. wskazywał na to, że „Każda osobowość skierowana jest na świat określonych rzeczy, pojęć, idei oraz na świat realnych (lub tylko wyimaginowanych) możliwości, ponęt, pokus, dążeń, wartości, dóbr. (...) Osobowość poznajemy, między innymi, po tym, jakimi przedmiotami się interesuje i zajmuje, jakie są przedmioty jej upodobania, jakie dobra i wartości stara się osiągnąć” (ib., s. 95).

AKSJOLOGIA. W teorii wartości (dóbr) S. uznawał dobro, prawdę, piękno jako rzeczywiste wyznaczniki dla wszystkich wartości (dóbr) w bycie, a szczególnie w kulturze, będącej czynnością i wytworem człowieka. Wartości S. grupował w sfery pozostające ze sobą w związku. Za najważniejszą wartość uznawał świętość. S. uznawał istnienie porządku dóbr (hierarchii wartości). Piętnował hedonizm i konsumizm jako przejawy egoizmu i sobkowstwa, niegodne człowieka (osoby). Altruizm i miłość uznawał za drogę do przezwyciężenia błędnych, egoistycznych postaw. Twierdził, że „miłość jest prawdziwą szkołą życia wewnętrznego” (*Poważne i pogodne zagadnienia afirmacji życia*, Ka 1947, s. 46) oraz, że „Sympatyzująca identyfikacja z osobą drugiego człowieka jest uczuciem transcendentnym. Pozwala ona wyjść poza siebie, z ciasnoty własnego istnienia, z kręgu własnych interesów i przejąć się dobrem cudzym, uznać sens i uprawnienia cudzego istnienia na równi z sensem i uprawnieniami istnienia własnego. (...) Miłość Boga jest miłością bliźniego nie tylko dlatego, że takie jest przykazanie, ale dlatego, że istota nie przekraczająca siebie nie zrobiła jeszcze nawet jednego kroku w kierunku wieczności” (*Natura, osobowość...*, ib., s. 122). U S. terminologia aksjologiczna była niestabilizowana, ewoluowała, rdzeń aksjologicznego podejścia do człowieka i do jego kultury jednak pozostał stałe w jego teoriach. S. nie uznawał socjologizmu ani psychologizmu w podejściu do wartości, choć wiedział, że wartości (dobra) są istotne dla pojedynczego człowieka i dla wspólnot ludzkich (rodziny, narodu, społeczeństw). Aksjologia i antropologia filozoficzna u S. są podbudową jego teorii sztuki i teorii wychowania, w szczególności zaś – podbudową teorii wychowania człowieka przez wartości sztuki (zwanego przez S. także „wychowaniem estetycznym przez sztukę”).

S. twierdził m. in., że wartości (dobro, prawda, piękno, miłość, świętość itd.) pociągają człowieka: „Wartości czystej i istotnej, nie zakwestionowanej ani rozumem, ani uczuciem[,] nie wybiera się, lecz idzie się za nią bez namysłu i całą swoją istotą” (*Natura, osobowość...*, ib., s. 184). Dostrzegał zjawisko polegające na tym, że „Ludzkość ponad światem realnym (niekoniecznie poza nim) buduje świat pojęć i idei (...) oraz świat własnych wzorów i ideałów, którymi mierzy i ocenia to, co w rzeczywistości spotyka i według których planuje to, co się powinno urzeczywistnić” (*Poważne i pogodne...*, ib., s. 37). Uważał jednak, że „Mimo całej subiektywności odnoszenia się do świata, jaka cechuje osobowość każdego człowieka, istnieje w nim [człowieku] obiektywne dążenie do obiektywnej prawdy, dobra i piękna. [W człowieku] (...) do zrozumienia sensu istnienia dąży (...) osobowość, która nie tylko dąży do szczęścia, dobra, piękna i prawdy, ale realizuje te wartości w czynach (...). Poglądy na świat (...), wartości estetyczne, jakie [człowiek] stworzył w sztuce (...), ideały (...) [-] są objawem ścierania się jego osobowości z otaczającym go [człowieka] światem (...)” (*Natura, osobowość...*, ib., s. 12). S. twierdził, że ludzie z natury swojej „dążą do tego samego: do szczęścia, do prawdy, do piękna i pełni życia, do sprawiedliwości i do poddania się wyższym celom” (ib., s. 13). S. nawiązując do grec. *kalokagathii*, twierdził, że „Podobnie jak piękno swego ciała, kocha człowiek piękno swojej duszy. Rozmiłowany w sobie, w estetycznym uwielbieniu, dociera do swego najgłębszego osamotnienia jak samotne drzewo nad swym odbiciem w strumieniu (...). Piękno przyświeca w nas tylko jako ideał, poprzez niedoskonałą konkretyzację i urzeczywistnia się tylko przelotnie. Niektórzy ludzie cierpią[,] dostrzegając swą brzydotę[,] i stają się artystami, by udowodnić sobie i drugim, że mimo wszystko są piękni i że potrafią tworzyć piękno. Dusza ludzka zawsze jest piękna. Bóg otacza człowieka pięknnością, nawet wtedy, gdy go [człowieka] jej [piękności] osobiście pozbawił” (ib., 118). S. zestawiał piękno ze świętością: „Wielki jest czar świętości. (...) Do przeżycia świętości najbardziej zbliżone jest przeżycie piękna. Piękno, podobnie jak świętość, jest pojęciem i zjawiskiem nie w pełni zrozumiałym w ramach światopoglądu materialistycznego” (ib., s. 232). S. krytykował racjonalizm (redukcyjnistyczny) za uproszczone podejście do wartości i wskazywał

współczesnym drogi wyjścia z redukcjonizmu (przez piękno): „Poezja, muzyka czy malarstwo są, według racjonalistów, tylko zabawą, są pojmowane jedynie jako rodzaj godziwej i wysubtelnionej rozrywki. Nie widzą oni potrzeby, by bratać piękno ze świętością, która jest według nich, tylko pojęciem z zakresu religii. Człowiek współczesny często ulega pięknu, chociaż przeważnie przestał już ulegać świętości. Czar piękna mógłby mu jednak otworzyć oczy także na czar świętości. Prawdziwe piękno jest opromienioną świętością” (ib., 233). Przynię redukcjonizmu racjonalistów odnośnie do piękna i świętości widział S. w ilościowym podejściu, z pominięciem metod jakościowych, bo pisał: „(...) oświecony umysł (...). Jakość zwykle wyraża się dla niego ilością, dlatego nie zawsze dostrzega on piękno i świętość otaczającego świata” (ib., s. 233). S. uważał, że „Sfera estetyczna nie istnieje w odosobnieniu od innych sfer ducha, a żywioł piękna nie jest samowystarczalny. (...) Nie ma piękna, które by nie było czymś tylko wtórnym, w stosunku do prawd jeszcze głębszych!” (*Wstęp zasadniczy do zagadnień wychowania estetycznego*, Marchońt, 3: 1936/1937, 3, 324).

PSYCHOLOGIA. Psychologię traktował jako narzędzie pomocnicze poznania człowieka, jako naukę pomocniczą filozofii człowieka (np. psychologia myślenia pozwala poznać procesy poznawcze). S. budował teorie: psychologii rozwojowej, psychologii wychowawczej, psychologii wychowania fizycznego, psychologii sportu, psychologii sztuki, psychologii fizjologicznej, psychologii różnicowej, psychodydaktyki, psycholingwistyki i charakterologii. W rysunku dziecka wyróżnił okresy: przedschematyczny okres bazgrania, schematyczny okres ideoplastyczny, poschematyczny okres fizjoplastyczny. Uważał, że źródła rysunku dziecka są wrodzone (predyspozycje). W *Badaniach nad rozwojem rozumienia obrazów o symbolicznej treści u dzieci i młodzieży* – wyróżnił, opisał i zanalizował trzy rodzaje interpretacji: 1) faktyczną, 2) wyobrażeniową, 3) symboliczną. S. czerpał informacje z obserwacji zachowania człowieka (obserwacja naturalna), z systematycznych badań mowy (z analizy dzienników mowy) wnioskował o rozwoju myślenia dzieci, z analizy pamiętników młodzieży (metodą Ch. Bühler) czerpał dane do przedstawienia ewolucji światopoglądu młodych ludzi oraz ukazywał typowe (subiektywne) tzw. idealizacje u młodzieży („sielankową”, „romantyczną”,

„metafizyczną”, ta ostatnia składa się z trzech etapów: iluzji, deziluzji oraz reiluzji). W studium *Geneza przedmiotu (o dynamicznej integracji sfer zmysłowych we wczesnym dzieciństwie)*, („Kwartalnik Psychologiczny”, 3: 1932, 3-4, 363-394) na podstawie własnych, oryginalnych badań udowodnił istnienie korelacji haptyczno-wizualnej w rozwoju spostrzegania niemowlęcia oraz powiązanie genezy treści świadomości istnienia przedmiotu z rozwojem podmiotowości dziecka przy aktywnym współdziałaniu zmysłów, zwł. dotyku i wzroku. S. doszedł do wniosku, że „właściwe, świadome życie psychiczne osobowości powstaje dopiero w jej zetknięciu się z rzeczywistością. (...) dzięki obcowaniu z rzeczywistością powstaje w świadomości określony zbiór przedmiotów, którymi dana osobowość myśli i żyje. Indywidualnie różny charakter świadomego życia różnych osobowości polega między innymi na tym, że świadomość ich [osobowości] obejmuje i zawiera różne treści. (...) Aktualizująca się osobowość poznaje wciąż nowe przedmioty, a od ilości i różnorodności poznawanych przedmiotów zależy w dużej mierze bogactwo jej świata wewnętrznego” (*Natura, osobność...*, ib., s. 93).

Rozwijał psychologię woli, psychologię rozumienia, psychologię uczuć zwracał uwagę na aspekty kulturowe i historyczne w rozwoju człowieka. Należał do przeciwników sowieckiej psychologii marksistowskiej. Głosił konieczność znajomości logiki i rzetelnej filozofii (zwł. historii filozofii klasycznej) i psychologii przez studentów pedagogiki (1946, memoriał do Ministra Oświaty, wspólnie z R. Ingardenem).

ESTETYKA I FILOZOFIA SZTUKI. S. wypracował własne podejście do kwestii sztuki i wartości estetycznych. Uważał twórczość (aktywność twórczą) i kulturę (sferę czynności i wytworów człowieka wyrastających ponad naturę) za czynniki rozwoju duchowego, także w dziedzinie artystycznej. Podawał własne, komplementarne „definicje” (rozumienia) sztuki i określał funkcje sztuki. Uznawał komunikacyjną teorię sztuki (nadawca, odbiorca, komunikat, kod do odczytania). S. toczył spór z R. Ingardenem (o ilość warstw w dziele sztuki, o przeżycie estetyczne). S. jest autorem aksjologiczno-realistycznej koncepcji odbioru dzieł sztuki (zwł. malarstwa, muzyki, literatury), jego teoria jest odrębna od koncepcji Ingardena, z którym nie zgadzał się co do ilości istniejących warstw dzieła sztuki (zwł. obrazu i literatury, gdzie preferował

tylko dwie warstwy zamiast czterech). Akcentował za Diltheyem przeżycie i poznanie wartości dóbr kultury historycznie ważnych. Uznawał, że tylko arcydzieła sztuki są istotne w procesie odbioru, odmawiał kiczom współczesnym wartości w życiu człowieka. Analizował dzieła sztuki w sposób wielostronny, także od strony moralnej, a nie tylko formalno-artystycznej. Uważał, że nie kicze, ale arcydzieła wychowują człowieka przez piękno.

S. stworzył silnie rozbudowaną teorię sztuki w ogóle (teorię całokształtu sztuki) oraz silnie rozbudowane teorie sztuk poszczególnych (zwł.: muzyki, malarstwa, grafiki, literatury pięknej oraz teatru). Uważał, że film powinien spełniać funkcje: 1) artystyczną, 2) społeczną, 3) wychowawczą; S. był zwolennikiem prewencyjnej cenzury obyczajowej w kinie (filmie) ze względów wychowawczych. Stworzył koncepcję dawki estetycznej.

Twierdził o obiektywności piękna w sztuce m. in., że „Piękno arcydzieł sztuki polega na (...) tym, że obiektywnie, formalnie i rzeczowo pięknym, urodziwym jest to, co zostało stworzone i przedstawione. To (...) jako takie jest piękne. Arcydzieło – takim[,] jakim jest dzieło sztuki – zachwyca nas i jest pięknym, a nie nasz oszołomiony zachwyt jest tym, co w swej istocie jest piękne” (*Poważne i pogodne...*, ib., s. 48-49). Zauważał jednocześnie zjawisko subiektywizmu w akcie kontemplacji piękna przez człowieka: „Istnieją dwa sposoby widzenia, dwa rodzaje stosunku do świata zewnętrznego: stosunek poznawczy i praktyczny oraz stosunek estetyczny. (...) W estetycznym przeżyciu nie dążymy do obiektywnego poznania i praktycznego opanowania rzeczywistości, lecz reagujemy na nią uczuciowo, wczuwamy się w nią, wnikamy w jej wyraz, zachwycamy się jej pięknem – jednym słowem przeżywamy pewien stosunek miłosnego zbliżenia się do niej [rzeczywistości]. (...) W stosunku estetycznym podmiot stwarza więzy uczuciowe między sobą a obrazem i widowiskiem rzeczy, wśród których żyje. Znajduje on [podmiot] w nich [rzeczach] upodobanie i przeżywa zbliżenie do nich [rzeczy], ponieważ budzą w nim [podmiocie] życie estetyczne, wewnętrzne, któremu równocześnie dają wyraz i nadają postać” (ib., s. 50). S. uważał, że „Postawa estetyczna jest swoiście ludzką formą widzenia świata. Równie silnie wiąże się człowiek rzeczywistością tylko przez miłość do ludzi (...), do własnego kraju, do całej ludzkości, do Boga. W postawie estetycznej osobowość czuje się

zjednoczona ze światem. W estetycznie przeżytej rzeczywistości znajduje człowiek wyraz swych uczuć, a poprzez sztukę tworzy pomnik swego uwielbienia dla piękna świata” (*Natura, osobowość...*, ib., s. 30 - 31).

PEDAGOGIKA. S. stworzył własną teorię wychowania, system jego określał metodologicznie pedagogikę, definiował wychowanie, wychowanka i wychowawcę (w tym tzw. „wychowawcę estetycznego”). Celem wychowania jest obiektywizacja człowieczeństwa jako wartości urzeczywistnionej konkretnie przez osobę. Do metod wychowania dzieci zaliczał m.in. zabawę, zadanie, naśladownictwo, kolekcjonerstwo, dialog, pracę, twórczość własną dziecka (rysunek) i in. Wskazywał na wychowanie i autowychowanie. Na całość teorii pedagogicznej S. składają się cztery koncepcje: człowieka, wartości, sztuki i wychowania. Syntezą pedagogicznych poglądów S. jest czterocłonowa, rozbudowana teoria wychowania człowieka przez wartości sztuki (traktowana jako pedagogika kultury). S. jako jedyny z pedagogów kultury na świecie rozwinął tak wszechstronnie teorię wychowania przez sztukę i jako jedyny z teoretyków wychowania przez sztukę wpisał tę teorię w (aksjologicznie ujmowaną) pedagogikę kultury. Rozwinął koncepcję pedagogiki kultury i teorię wychowania przez sztukę oraz powiązał je ze sobą wzajemnie na gruncie wartości (dóbr). To stanowi o odrębności jego koncepcji. Wychowanie człowieka przez wartości sztuki w koncepcji S. objęło problematykę: 1) wychowawcy estetycznego, tj. osobę wychowującą przez wartości sztuki, 2) wychowanka estetycznego, tj. osobę wychowywaną przez wartości sztuki (z podziałem na typy tychże wychowanków) i 3) dzieło sztuki w procesie wychowania przez wartości sztuki. Kanoniczną teorią estetyczno-wychowawczą S. jest tzw. teoria „3 razy u”, tj. upowszechniania, uprzystępniania i udostępniania sztuki (arcydzieł artystycznych) społeczeństwu (teoria z pogranicza socjologii kultury, socjologii sztuki i pedagogiki). Był autorem terminu: „wychowawca estetyczny”, który na trwałe wszedł do terminologii wychowania przez sztukę. S. był zwolennikiem wychowania moralnego (kształtowania charakteru przez wartości moralne), twierdził, że „Wszelka pedagogika musi opierać się na charakterologii” (*Natura, osobowość...*, ib., s. 25), a charakterologię praktyczną zaliczał do personalizmu (personalistycznej antropologii filozoficznej). Uważał charakterologię

(personalistyczną) za niezbędną dla wychowania każdego człowieka. S. precyzował, że po okresie wychowania w dzieciństwie następuje w młodości etap samowychowania (autonomicznego samodoskonalenia się). „Punktem wyjścia autonomicznej[,] twórczej osobowości jest więc w dużej mierze to, do czego dana jednostka za młodu się przywiązała, do czego nawykła, czego się nauczyła i jakimi poglądami ją karmiono” (ib., s. 99), przy czym „Środowisko i wychowanie przygotowują (...) grunt pod właściwą kreację osobowości, czyli kształtowanie własnej indywidualności według własnego planu i zamiaru” (ib., s. 96). Nieredukcjonistyczna (personalistyczna) pedagogika kultury uwzględnia różne aspekty kulturowe w wychowaniu osoby: „w poznawaniu samego siebie kształci nas bowiem nie tylko psychologia, ale religia, poezja, literatura, a nawet muzyka i sztuki plastyczne” (ib., s. 102).

WPLYW. Sz. zapoczątkował tzw. „szkołę krakowską” w psychologii rozwojowej i wychowawczej oraz tzw. „szkołę krakowską” w pedagogice (wychowanie przez sztukę, pedagogika kultury).

Do kontynuatorów myśli S. należą w Krakowie m. in. M. Kielar-Turska, M. Ligęza (psychologia wychowawcza), A. Tokarz (psychologia poznania), J. Kaiser (psychologia rozwojowa), M. Smoczyńska (psycholingwistyka), T. Aleksander (andragogika), B. Żurkowski (pedagogika kultury), M. M. Tytko (pedagogika kultury, wychowanie przez sztukę). Na dziełach (lekturach) S. wykształciło się i ciągle kształci wiele pokoleń czynnych nauczycieli pol. i psychologów.

S. Epsztejn, *Analiza pojęcia charakteru jako wyższej formy przystosowania się do rzeczywistości w ujęciu prof. Stefana S.*, Łódź 1948 (mps ArUŁ); *Rozwój i wychowanie. Praca zbiorowa. Książka ku czci profesora Stefana S. w 35-lecie Katedry Psychologii Pedagogicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Wwa 1963; *Opowiadania rodzinne. Wybór listów i pamiątek rodzinnych* (oprac. G. z Szumanów Czyżewiczowa), I–III, [Wwa 1990] (mps powielony [wydr. komp., opr.], Biblioteka UMK Toruń); *Stefan S. (1889–1989). W stulecie urodzin. Praca zbiorowa*, Kr 1990; *The Roots of Creativity. Theoretical Consideration Based on Stefan S.* „The

Genesis of an Object”, Delft 1995; M. M. Tytko, *Stefana S. koncepcja wychowania przez sztukę*, Kr 2006 (mps ArUJ).

Marek Mariusz Tytko